

L'OCELLOT SINISTRE
SEMBLANÇA BIOGRÀFICA D'ÀNGEL GUIMERÀ

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

L'OCELLOT SINISTRE

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA D'ÀNGEL GUIMERÀ

Conferència pronunciada davant el Ple per

JAUME CABRÉ I FABRÉ
el dia 7 d'abril de 2003

BARCELONA
2003

Cabré, Jaume

L'Ocellot sinistre : semblança biogràfica d'Àngel Guimerà

A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. —

Tít. a la coberta: Àngel Guimerà, semblança biogràfica

ISBN 84-7283-680-0

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica II. Títol

III. Títol: Àngel Guimerà, semblança biogràfica

1. Guimerà, Àngel — Biografia 2. Escriptors catalans — S. XIX — Biografia

929Guimerà, Àngel

© Jaume Cabré i Fabré

© 2003, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2003

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès a Altés arts gràfiques, SL

Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-680-0

Dipòsit Legal: B. 38863-2003

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics, les quals infraccions resten sotmeses a les sancions establertes per la llei.

Un dia de 1997 vaig anar al Vendrell a visitar cal Ximet, la casa pairal dels Guimerà i on va viure molt de temps, d'infant i de jove, Àngel Guimerà. Visitar els vestigis físics de la vida dels escriptors o dels músics que admiro m'agrada perquè és una manera, anecdòtica si ho voleu, falsejada de vegades pels pocs escrúpols dels curadors o per l'excés d'amor cap al personatge, d'imaginar el món de cada dia d'aquella persona que valorem. En el fons, el que volem és captar el *secret ocult* de la seva obra, que esperem trobar impregnant les parets, els mobles i els objectes amb els quals l'autor va conviure. Els Guimerà s'havien instal·lat a cal Ximet el 1778. Concretament, el besavi Guimerà hi va muntar el taller de boter, a la planta baixa, i l'habitatge als pisos. Val a dir que el negoci del vi va alimentar diverses generacions dels Guimerà i va ser el desencadenant de l'existència d'Àngel Guimerà perquè el seu pare, per raó de la feina, se n'aniria a Tenerife el 1829.

Érem a cal Ximet, l'any 1997. Estàvem recorrent, com a visitants, les diferents estances de la casa i vam entrar en una mena de despatx, amb un armari ple de llibres, la majoria edicions primeres de les obres de Guimerà. Damunt de la taula de l'escriptori i deixats de manera despreocupada, com si fossin les obres que en aquell moment impossible estava llegint el dramaturg, hi havia un parell de llibres. Doncs bé: un dels llibres era meu, l'havia escrit jo. Em va impressionar que Guimerà m'estigués llegint. Em va impressionar més encara que estigués llegint un llibre publicat seixanta anys després de la seva mort. És bonic somiar la màgia de la màgia i el poder de la lectura que es desenten de les cronologies. És molt més bonic que no pas pensar de manera racional i concloure que les presses i l'atzar van fer cometre un pecat d'anacronisme a la persona encarregada de l'*atrezzo* de cal Ximet.

Com que sóc tímid, no vaig dir res, llavors. M'ho vaig guardar com un re-

gal íntim que Guimerà m'havia fet molts anys abans de saber que n'havia de fer una semblança per ser llegida al Ple de l'Institut d'Estudis Catalans davant de tots vostès.

Al meu poble de residència, Guimerà hi té dedicada l'única avinguda que hi ha. Al carrer de Sant Joan, el carrer major del poble, hi ha una caseta, can Jançana, construïda per l'arquitecte Bonaventura Bassegoda, que, a més de pujar cases, va ser redactor de *La Renaixensa*, *La Il·lustració Catalana* i *L'Avenç*. Can Jançana, una capsa de bombons modernista, des de fora si més no, va ser feta construir per Pere Aldavert, el gran amic de Guimerà, impulsor de la revista *La Renaixensa* i ponent de les Bases de Manresa. També va ser el fundador de l'editorial L'Estampa de la Renaixensa, en la qual, amb l'ajut de Guimerà, publicà autors nous com Narcís Oller, Emili Vilanova, Joan Pons i Massaveu, Carles Bosch de la Trinxeria i Josep Pin i Soler, entre d'altres. Pere Aldavert va ser, només contemplant aquesta nòmina d'escriptors, un editor amb molt d'olfacte per captar la qualitat dels aires nous. Al mateix temps va ser l'àngel bo de Guimerà perquè li va fer d'amic, el va passejar i va fer servir el seu prestigi per a fins patriòtics. A més, el va tenir llargues temporades a la casa del carrer de Petritxol. De fet, Guimerà hi vivia i, al capdavant, hi va morir. Doncs bé, a la casa modernista d'estiueig de la família Aldavert, can Jançana, una placa informa que Àngel Guimerà va passar-hi un estiu i que en aquella casa va escriure el drama *Maria Rosa*. Parlem, per tant, de l'any 1893, un any cabdal en l'obra de Guimerà. Justament, *Maria Rosa* marca el canvi, el gir espectacular que va fer l'obra dramàtica de Guimerà i que, penso jo, li va permetre arribar a la dimensió d'autor universal que avui ningú no li discuteix. Fins llavors, des de la inicial *Galla Plàcidia*, de 1879, s'havia dedicat a la tragèdia en vers. Ja els seus primers poemes, amb els quals s'havia donat a conèixer de jove, eren de tendència epiconarrativa i no pas lírica perquè portaven a dins, arraulida, l'ànima del dramaturg que ell ja era sense saber-ho. Doncs bé: el nostre autor es va iniciar en el teatre amb tragèdies en vers d'ambientació històrica molt d'acord amb els gustos romàntics que imperaven en aquells moments. En aquestes obres primerenques, Guimerà ja sabia centrar l'interès del conflicte en els personatges, que com a herois tràgics tenien assegurat un desenllaç fatal. És l'època de la creació i estrenada d'obres com *Judith de Welf*, *El fill del rei*, *Mar i cel* o *La boja*. Segurament, *Mar i cel* és aquella tragèdia en la qual aconsegueix del tot que els personatges assoleixin la veritat psicològica. Si ens ha abellit, els que som aquí hem pogut comprovar l'absoluta contemporaneïtat d'aquesta tragèdia romàntica de Guimerà traslladada a formats nous, quan el grup Dagoll Dagom en va fer el musical, un magnífic musical amb lletra de Xavier Bru de Sala i música d'Albert Guinovart.

A partir de *Maria Rosa*, l'obra que va escriure mentre va residir al meu poble, inicià la producció de drames realistes d'ambientació contemporània i

en prosa. És l'hora dels grans títols, ultra *Maria Rosa: La festa del blat*, *Terra baixa* i *La filla del mar*, per exemple, en què l'autor sap mantenir la dimensió tràgica d'uns personatges que, tanmateix, veiem com a més propers en el temps i en l'espai. Les coses s'esdevenen aquí i ara i, per tant, Guimerà parla dels seus conciutadans i de la transformació que està patint el país en el seu profund procés d'industrialització.

Aquestes obres van enganxar de seguida. *Maria Rosa* va ser estrenada simultàniament a Barcelona (amb direcció d'Enric Borràs) i a Madrid amb traducció d'Echegaray i interpretada per la companyia de María Guerrero, fervent admiradora de Guimerà. Que jo tingui controlat, de *Maria Rosa* se n'han fet quatre versions cinematogràfiques al llarg de seixanta anys.

Terra baixa, a part de traduïda a diverses llengües, va donar lloc de seguida a la gestació de dues òperes: l'una de Fernand Le Borne, que li va posar el títol de *La catalane*, i l'altra d'Eugen d'Albert, amb el títol de *Tiefland*. Parlem de poc temps després de l'estrena teatral. Als anys quaranta, *Tiefland* va ser la versió cinematogràfica de Leni Riefenstahl i una mica més cap aquí, *Tierra baja* va ser el *remake* cinematogràfic que va fer-ne Miguel Zacarías a Mèxic. A més, aquest drama es va traduir de seguida al francès, al portuguès (amb el nom de *Manelich*) i a l'anglès com a *Marta of the lowlands* i es va estrenar el 1903 a Nova York i va fer mesos de gira per tot el país amb un èxit que encara ens deixa bocabadats per la seva contundència. És que Guimerà tenia el do d'explicar històries i la capacitat de síntesi i de saber entrar de seguida en l'arrel dels conflictes, necessària per concretar una història dalt de l'escenari.

Àngel Guimerà, a mesura que es feia gran, va voler provar altres àmbits i s'acostà al teatre poètic simbolista que feien els més joves i intervingué en la creació d'un teatre líric català amb temes llegendaris com *La santa espina*, del qual prové la sardana que tots coneixem. Provà també el teatre d'ambientació burgesa. *Arran de terra*, curiosament, va ser estrenada abans en italià que en català. També retornà a la tragèdia en vers; per causa del seu compromís catalanista, va escriure unes tragèdies com *Indíbil* i *Mandoni* (1917) o *Joan Dalla* (1921), que va ser prohibida per la censura espanyola del moment.

Ens hem referit al seu posicionament polític. Des de jove Guimerà es va distingir per participar en els congressos catalanistes de començament dels anys vuitanta; va formar part dels portadors del Memorial de Greuges de l'any 1885 i va participar en la presentació de les Bases de Manresa el 1892. (L'ombra del seu amic Aldavert no era gaire lluny d'aquelles iniciatives.) Hom recorda com una decisió valenta per a l'època la que va prendre de pronunciar en català i sobre el tema del país des d'una òptica catalanista el discurs de presa de possessió de la presidència de l'Ateneu Barcelonès, el 1895. Guimerà, com Ibarretxe ara, ja parlava en aquest discurs de sobirania compartida. Des de l'altre cantó, des d'Espanya, com a Ibarretxe ara, tampoc no se'l volien escoltar, no fos cas que els convencés.

«Recordo perfectament la tarda del 19 de juliol de 1924; feia encara no un any que la dictadura de Primo de Rivera havia esbandit les banderes catalanes dels balcons i amb el procediment del pànic havia congelat aquella eufòria política barrejada amb cops de sabre, que la fi de la Gran Guerra creà en el clima de les Rambles de Barcelona.» Això diu l'any 1945, un altre gran dramaturg del segle xx, Josep Maria de Sagarra, en un document no signat que dormia fins ara als arxius de l'Institut d'Estudis Catalans i que porta el títol d'*Àngel Guimerà en el centenari de la seva naixença*. El discurs va ser un encàrrec al dramaturg, fet per aquesta institució, malauradament reclosa llavors en la clandestinitat. Referint-se a la situació del moment, Sagarra diu de passada: «allò que era un dijous gras, avui és un dimecres de cendra». Sagarra, tornant a Guimerà, explica que, a l'enterrament, que va sortir de cal Pere Aldavert al carrer de Petritxol, s'hi va congreguar una multitud però que l'autoritat militar va prohibir l'exhibició de cap bandera.

Àngel Guimerà i Jorge havia nascut el 6 de maig de 1845 a Santa Cruz de Tenerife. El seu pare, Agustí Guimerà i Fonts, havia vist la llum a cal Ximet, que ja coneixem. Quan es va decidir a obrir un negoci de vins a les Canàries va fer un immens favor a la literatura catalana perquè a Tenerife va conèixer Margarita Jorge i Castellano, s'hi va casar i van tenir un fill. Diuen que, pel seu profund enyorament, Agustí Guimerà, després de vint-i-tres anys d'estada a Tenerife, liquidà el negoci i va tornar al Vendrell amb la dona i el fill. Aquest, l'Àngel, tenia llavors set anys. El nen va créixer entre el Vendrell i Barcelona, on també tenien casa. Als catorze anys va entrar al pensionat dels Escolapis de la ronda de Sant Antoni de Barcelona. S'hi va estar tres anys, fins que el seu pare, que ja tenia la salut deteriorada, el va reclamar perquè l'ajudés. És en aquesta època quan va començar a escriure poesia. Quan el pare va morir, mare i fill van abandonar cal Ximet i es van instal·lar definitivament a Barcelona. El mateix any, un jove advocat de Valls, un tal Narcís Oller i la seva mare, també es van instal·lar a Barcelona.

Al cap d'un parell d'anys, el 1875, Guimerà es va presentar als Jocs Florals per primer cop amb un poema, *Indíbil i Mandoni*, que al final de la seva vida, com ja hem dit, reconvertí en tragèdia patriòtica. No el van premiar. L'any següent, en canvi, va guanyar la Flor Natural amb *Cleopatra* i el 1877 obtingué, cas ben espectacular, els tres premis de poesia d'una sola tacada. La Flor Natural per *L'any mil*, l'Englantina per *El darrer plant d'en Claris* i la Viola per *Romiatge*. El jove Guimerà va ser proclamat Mestre en Gai Saber, doncs, en la mateixa convocatòria en què va ser premiada *L'Atlàntida* d'un altre jove poeta, Jacint Verdaguer. Els Jocs Florals restaurats arribaven així a la seva culminació dins del context de la Renaixença premiant dos dels tres pares fundadors de la literatura catalana moderna. Dos anys després, el 1879, va ser premiat per primer cop Narcís Oller, el tercer pare fundador, el novellista d'aquest tercet miraculós que va donar sentit i culminació a tot el treballós

procés de renaixement i de recuperació de la dignitat nacional en què es va embarcar la societat i la cultura catalanes durant la segona meitat del segle XIX, una de tantes conseqüències del qual és la institució que ens empara en aquest moment.

Quan feia pocs mesos que vivia a Barcelona, Guimerà va entrar a formar part de La Jove Catalunya, una de les primeres si no la primera societat catalanista. Per aquesta època va assumir la direcció de la revista *La Renaixensa* i la va exercir durant quasi trenta anys. Això és el que consta als arxius. A la pràctica, Guimerà hi posava el nom; qui feia la feina de direcció i de redacció era sant Pere Aldavert, que encara tenia temps de redactar un article diari sense signar. *La Renaixensa* era una revista regeneracionista que aglutinava els moviments d'opinió nacionalista, com la Lliga Regionalista i la Unió Catalanista, i en la qual van col·laborar els polítics i escriptors més importants atesa la seva condició d'òrgan d'expressió del catalanisme literari i polític del moment.

La producció important de Guimerà, i Aldavert ho sabia, era la teatral. Precisament, al voltant dels anys de naixement de la revista esmentada comencen les dues dècades dedicades a la creació de tragèdies en vers i drames en prosa que el donen a conèixer al món i el porten a ser considerat com un referent fins i tot de tipus popular. Com Verdaguer, Guimerà va entrar dins de les cases, ja que el teatre, quasi l'únic espectacle possible, es vivia apassionadament i Guimerà n'era el creador per antonomàsia. Josep Maria de Sagarra va deixar escrit en un dels pròlegs a l'obra completa de Guimerà que «les obres teatrals de Guimerà s'imprimien a mesura que s'estrenaven, en aquelles edicions populars de cobertes grogues, esfullades i maculades en mans d'apuntadors i d'aficionats». Guimerà, autor d'alt nivell literari, doncs, era també autor de consum popular. Ell va aconseguir tot el respecte i el prestigi que li feia falta a la nostra llengua.

Amb tot, el mateix Josep Maria de Sagarra, en el discurs de commemoració del centenari de Guimerà, el del manuscrit abans esmentat, no deixa de ser crític amb el dramaturg, «amb aquell abric negre que li donava un aire d'ocellot sinistre». Diu que Guimerà i els seus amics dels Jocs Florals vivien girats d'esquena als corrents innovadors. Reconeix també haver dit que Guimerà feia anys que era un supervivent: des de *La reina jove* (1911) no afegí res de transcendent a la seva anterior producció. És cert que havia afirmat això, però en el mateix discurs, Sagarra reconeix que «entre ell i la nostra generació no vèiem manera de cosir un diàleg ni d'establir un lligam». I afegeix que el jove, i ell, és clar, van ser injustos amb Àngel Guimerà, a remolc de modes que després es van veure inconsistents. És clar que Sagarra escriu des d'una altra dictadura. Un altre «moment glacial». Per això diu: «hem après, en les nostres catacumbes, a apreciar més les coses essencials que les coses accessòries» i entona un lleuger *mea culpa* per la crítica que havia fet del Guimerà fluix sense valorar prou el gran Guimerà. Curiosament, Sagarra fa una re-

ferència a un altre centenari, el del naixement de Verdaguer, que, segons ell, va servir per posar-lo al seu lloc literari i deixar de banda el «cas Verdaguer». I es pregunta què passarà més endavant. Nosaltres ja sabem com el centenari de la mort de Verdaguer, que estem deixant enrere, ha consolidat la figura indiscutible del poeta creador del català literari modern per més que algunes escasses ànimes de poca volada només han sabut continuar parlant del «cas Verdaguer» i no s'han molestat a llegir-ne cap poema per por d'enrampar-se.

Ja hem explicat una part del moviment de traduccions i d'adaptacions a l'òpera i el cinema d'alguna de les obres de Guimerà. No és estrany, doncs, que l'Acadèmia Sueca, el 1904, el proposés per al Premi Nobel de Literatura. Però el Govern espanyol (ja aleshores atent a la caça de guetos, ètnies, exclusivismes identitaris, nacionalismes inoportuns, pansits i excloents) va pressionar directament els il·lustres acadèmics suecs al més alt nivell diplomàtic i va aconseguir excloure'l i desviar l'atenció cap a José Echegaray (precisament, traductor de Guimerà i avui oblidat i del tot pansit), que va ser premiat juntament amb l'occità Frederic Mistral.

Estic d'acord amb Sagarra. Fins a l'any 1911, amb *La reina jove*, Àngel Guimerà va mantenir un nivell literari alt i ple de potència. Llavors, va ingressar a l'Institut d'Estudis Catalans i se li van acabar les forces. No és que sigui una relació causa-efecte, naturalment, però el que sí que és cert és que els crítics coincideixen a afirmar que l'obra posterior a aquesta data és més dèbil. És el moment dels drames simbolistes i idealistes, amb components històrics, religiosos i patriòtics. No és l'obra literària gratuïta i apassionada de *Terra baixa*, per entendre'ns.

L'Institut d'Estudis Catalans, creat el 1907, va estructurar-se de bell arreu en quatre seccions, d'Història, d'Arqueologia, de Literatura i de Dret. Al cap de quatre anys de la seva fundació, l'Institut, representat pel seu president Antoni Rubió i Lluch, plantejà a la Diputació de Barcelona la seva ampliació amb la creació d'una secció dedicada a la filologia catalana i una altra a les ciències matemàtiques i d'observació. El 14 de febrer de 1911 l'Institut d'Estudis Catalans es constituí en tres seccions: la Històrico-Arqueològica, continuadora del nucli inicial, la Filològica i la de Ciències.

Àngel Guimerà ingressà a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans el 14 de febrer de 1911. És un dels fundadors de la Secció, juntament amb Joan Maragall, Antoni Maria Alcover (que en va ser el primer president), Pompeu Fabra, Lluís Segalà, Frederic Clascar i Josep Carner. Tres lingüistes, un hebraïsta i tres escriptors. Que sigui Sagarra qui ho digui i no jo: «Prat de la Riba el féu membre de la Secció Filològica de l'Institut, encara que Guimerà no fou un home adaptat a la temperatura de l'Institut d'Estudis. Morí fidel als Jocs Florals i a la mentalitat d'uns Jocs que no havien rectificat.»

Certament, repassant les actes de les reunions de la Filològica, hom pot comprovar com Guimerà no hi era present... mai. A la recentment publicada

Història de l'Institut d'Estudis Catalans, d'Albert Balcells i Enric Pujol, se'm confirma que Àngel Guimerà assistí a una sola reunió, que va ser la de la primera sessió constitutiva de la Secció Filològica, el 9 de maig de 1911, i que no va repetir mai més la dura experiència. Així, doncs, les *Normes ortogràfiques* de l'IEC van ser subscrietes el 24 de gener de 1913 per tots els membres de la Secció Filològica llevat, precisament, d'Àngel Guimerà. Només hauria faltat que hi hagués enviat en Pere Aldavert!

En canvi, Guimerà, malgrat aquesta història petita, ha esdevingut un símbol per als Països Catalans, per a Catalunya i per a la literatura catalana, enllà de les anècdotes del seu cafè, de les seves rambles, del seu abric negre i de les seves inassistències a la Filològica. El mateix Sagarra deia que «tots els joves de Catalunya han vist en el famós Manelic, el propi don Àngel, disposat a matar llops».

El 1909 se li havia retut un homenatge públic amb motiu del seu seixantè aniversari. Quan va morir el 1924, el seu enterrament va constituir, de manera semblant al que havia passat amb Verdaguer, un acte popular i multitudinari malgrat la malfiança i l'odi de les autoritats espanyoles.

Avui he fet servir algunes paraules extretes de l'inèdit de Sagarra per parlar de Guimerà, però vull anar tancant aquesta semblança admirada del gran dramaturg esmentant el Dante citat per Guimerà l'any 1895 al final del seu famós discurs pronunciat a l'Ateneu: «Vergonya eterna á aquells que, despreciant son idioma, alaban lo dels altres.»

L'altre dia, mentre rumiava pensaments edificants al voltant de la producció literària de Guimerà, l'ocellot sinistre de Sagarra, vaig aparcar a la vora del Casal de Cultura. Fins llavors no hi havia caigut. El Casal de Cultura del meu poble és a la confluència entre el passeig d'Àngel Guimerà i el carrer de Pere Aldavert. De vegades, l'urbanisme municipal té encerts espectaculars.

Però no és el nomenclàtor de carrers el que fa perviure. Avui, cent anys després d'haver estat escrita, l'obra d'Àngel Guimerà, mireu les programacions teatrals d'aquests darrers deu anys, continua vigent. Tenerife i la nostàlgia, can Ximet i les bótes de vi, Barcelona, els amics, les conviccions catalanistes, els premis als Jocs Florals, les estrenes, els èxits, les adaptacions cinematogràfiques, les traduccions, la força dels personatges i de les històries, la decadència creativa, la seva tossuderia ortogràfica..., tot desemboca en una obra perenne i actual que va passar de moda i que va ser capaç de deixar de ser passada de moda per convertir-se en obra d'alenada universal i obstinadament contemporània. Aquest és el llegat que perviu del nostre il·lustre col·lega d'institució.